

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЛАСТОВКІНА Ольга Едуардівна

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ СТАТІ
В ЛІНГВІСТИЧНОМУ І СОЦІОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТАХ
/ на матеріалі мікрополя жіночої статі
в сучасній німецькій мові /

Спеціальність 10.02.04. – германські мови

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

О.Ластовкіна

Київ - 1995

00754795 (.)

АВ. 32.329

Робота виконана на кафедрі німецької філології Київського
державного лінгвістичного університету

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор І.Я. ХАРИТОНОВА

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Л.Ф. ОМЕЛЬЧЕНКО
кандидат філологічних наук,
доцент Н.М. ПОЛДІУК

Провідна установа - Запорізький державний університет

Захист відбудеться "12" травня 1995 р. о 10 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К ІІЗ.І4.01 по прису-
дженню вченого ступеня кандидата наук у Київському державному
лінгвістичному університеті /252150, Київ, вул. Червоноармій-
ська, 73/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
університету.

Автореферат розісланий " " квітня 1995 р.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Л.П. СМЕЛЯКОВА

Орієнтація сучасної лінгвістики на вивчення "людського фактора" в мові свідчить про важливе методологічне зрушення, яке в ній намітилося, - перехід від лінгвістики "іманентної" з її установкою розглядати мову "в собі самій і для себе" до лінгвістики антропологічної, яка вивчає мову у тісному зв'язку з людиною.

Складна природа розумово-мовних відносин знайшла відображення в концепції понятійних категорій у таких класиків лінгвістичної науки, як І.О.Бодуен де Куртене, С.Д.Кацнельсон, І.І.Мещанінов, О.М.Пешковський, О.О.Шахматов, а в зарубіжній лінгвістиці - в працях Ф.Брюно, Л.Ельмслева, О.Есперсена, Ф.де Соссюра, Б.Уорфа та ін.

З позицій антропоцентричного спрямування в даному дослідженні стаття розглядається як понятійна і функціонально-семантична категорія. В ході дослідження накреслюється лінія, що проходить від явища об'єктивної дійсності - статі як конститутивної ознаки людини - через свідомість та мислення до мови, до мовної семантичної інтерпретації понятійного змісту.

З іншого боку, проблематика реферованої дисертації пов'язана з тим типом функціональної граматики, для якого провідним, визначальним є опис у напрямі від функцій до засобів, тобто опис семантичних категорій, які спираються на різноманітні засоби їх вираження у даній мові, інтерпретовані у вигляді функціонально-семантичного поля. Вихідні теоретичні положення, основні напрямки і проблеми в дослідженні функціонально-семантичних категорій та полів розроблені О.В.Бондарком і очолюваним ним колективом авторів.

Функціонально-семантична категорія жіночої статі розглядається у даному дослідженні також із позицій феміністичної лінгвістики, що формувалася з кінця 70-х років у німецькомовній лінг-

вістичній літературі під впливом феміністичного руху як критична і націлена на зміни в мові течія.

Об'єкт дослідження становлять лексичні, словотвірні і деякою мірою граматичні засоби, які виражають в сучасній німецькій мові понятійну категорію статі.

Предметом дослідження є функціонально-семантична категорія статі, що являє собою конкретно-мовне відбиття універсальної понятійної категорії статі.

Актуальність роботи обумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень до вивчення людського фактора в мові у функціональному аспекті і пов'язана із необхідністю подальшого вивчення системи функціонально-семантичних категорій мови й встановлення нових понятійних зон, зокрема, дослідження найменш вивченої понятійної категорії статі та засобів її вираження в сучасній німецькій мові в їх взаємодії та ієрархії у вигляді функціонально-семантичного поля, структурування якого, нарівні з іншими полями, входить до компетенції функціональної граматики.

Дослідження функціонально-семантичної категорії статі набирає додаткової актуальності у зв'язку з соціологічною значущістю цієї категорії, особливо у німецькій мові, в якій під впливом феміністичних процесів сталися численні семантичні і стилістичні зміни.

Метою дослідження є розгляд усіх засобів, які передають у сучасній німецькій мові ідею жіночої статі, в системі, яка може бути подана у вигляді функціонально-семантичного поля.

Досягнення мети дослідження зумовило вирішення таких окремих завдань:

I/ визначення співвідношення універсально-понятійного та

конкретно-мовного аспектів поля;

- виявлення структури поля, ієрархії його компонентів /центр - периферія/, їх взаємних зв'язків;

- вирішення питання про семантичну доміанту і граматичний центр функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі і в зв'язку з цим:

- розгляд проблеми мотивації і змісту морфологічної категорії роду;

- аналіз розподілу семантичного навантаження між лексичними, морфологічними, синтаксичними і словотвірними засобами всередині поля;

- встановлення перетинів поля з іншими полями;

2/ компонентний аналіз антропонімів жіночої статі:

- визначення критеріїв класифікації імен осіб жіночої статі;

- здійснення класифікаційного аналізу лексико-граматичного розряду імен осіб жіночої статі за тематичними сферами;

- аналіз антропонімів жіночої статі з точки зору словотвірної семантики;

- встановлення словотвірних значень напівсуфіксальних антропонімів;

- визначення продуктивності й значення кожного словотвірного засобу в сучасній німецькій мові та в системі мікрополя жіночої статі;

3/ розгляд функціонально-семантичної категорії статі в соціологічному аспекті, що в свою чергу передбачає:

- опис об'єктивних соціальних процесів та змін, які мають місце тепер у Німеччині, та їх вплив на мовну ситуацію;

- визначення кола проблем феміністичної лінгвістики, які знайшли вирішення в мовній практиці феміністок, а в зв'язку з цим:

- опис змін у сучасній німецькій мові, які пропонують прибічниці феміністичної мовної політики: а/прийнятих мовним колективом; б/ відхилених ним; в/ таких, що перебувають в процесі виходження у мову.

Наукова новизна роботи визначається об'єктом дослідження, а також багатоплановим підходом до досліджуваного об'єкта, що передбачає новизну методів його описування, зокрема, соціолінгвістичного аналізу, застосування якого дозволило встановити ступінь актуальності, продуктивності й значення кожного із засобів, що виражають функціонально-семантичну категорію жіночої статі в сучасній німецькій мові, яка інтерпретується в даній роботі у вигляді функціонально-семантичного поля.

Матеріалом дослідження послужили близько 3100 антропонімів жіночої статі, взятих на основі суцільної виборки із словників, тезаурусів, а також із німецькомовної періодики, сучасних феміністичних журналів, статей і робіт з проблем феміністичної лінгвістики.

Методика дослідження визначається задачами, матеріалом, загальним спрямуванням роботи і носить комплексний характер з використанням методів семантичного аналізу, класифікаційного /тематичного/ аналізу, аналізу з словотворчої семантики із застосуванням як допоміжні процедури методів компонентного аналізу і синтаксичного розкладання складних слів аналітичним та синтетичним засобами, а також соціолінгвістичного аналізу.

Теоретична значущість дослідження полягає в розробці комплексного функціонально-семантичного підходу до вивчення лексико-граматичного розряду імен осіб жіночої статі німецької мови, результати використання якого підтверджують обу-

мовленість їх структурно-семантичних ознак як внутрішньомовними, так і екстралінгвістичними причинами.

Досягнуті результати сприяють розширенню знань про природу функціонально-семантичних полів, зокрема дослідження структури функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі дозволяє подати останнє як теоретичний, лексико-семантичний опис однієї з ділянок словника сучасної німецької мови, яка має вихід у соціологію сучасної Німеччини.

Практична цінність роботи полягає у можливості використання результатів дослідження в курсах теоретичної і практичної граматики, лексикології, стилістики німецької мови, в спецкурсі з функціональної граматики і антропологічної лінгвістики, під час написання курсових і дипломних робіт, а також у подальшій розробці антропоцентричних та соціологічних напрямків у мовознавстві.

В ході дослідження було досягнуто результатів, які можна сформулювати у вигляді основних положень, винесених на захист.

1. Стаття має характер універсалії, оскільки понятійна категорія статі, відбиваючи властивості і відносини реальної дійсності, властива всім мовам. Підставою для виділення статі як категорії є наявність певної системи мовних засобів передачі поняття статі.

2. Понятійна категорія статі містить в собі семантичну основу для виділення функціонально-семантичної категорії статі в німецькій мові, яка носить не універсально-типологічний, а конкретно-мовний характер, реалізуючись у мслних семантичних функціях, що являють собою різні граматичні, лексико-граматичні й лексичні значення жіночої статі. Функціонально-семантична категорія стат

є поверхнева реалізація прихованої понятійної категорії статі.

3. Організація мовних засобів, які передають функціонально-семантичну категорію статі, може бути інтерпретована у вигляді функціонально-семантичного поля, тобто системи взаємодіючих засобів різного рівня, об'єднаних спільністю семантичної функції у вираженні значення жіночої статі. Йдеться про угруповання мовних засобів, їх конфігурацію саме в даній конкретній мові, яка розглядається з урахуванням усіх її специфічних особливостей.

4. Мікрополе жіночої статі у німецькій мові не має граматичного центра. Морфологічна категорія роду не може вважатися центром, тому що не є категорією суто граматичною, а виступає як класифікуюча ознака мови.

5. Продуктивність і значущість того чи іншого засобу в системі поля нерівнозначні, що визначає їх належність до центра або до периферії даного поля. До центра поля належить мовіруючий суфікс *-in* як найбільш продуктивний і найбільш спеціалізований засіб вираження жіночості у сучасній німецькій мові, а також особовий займенник *sie* в якому зміст функціонально-семантичної категорії жіночої статі знаходить найбільш концентрований вираз. Спірність питання про семантичну домінанту поля визначає мішаний характер його центра. Другим за значенням і продуктивністю засобом у мікрополі жіночої статі є напівсуфікс *-frau*.

6. В основі вираження значення жіночості у німецькій мові лежить лексичний засіб, а саме лексико-граматичний розряд імен жіночої статі, в основу тематичної класифікації якого покладено екстралінгвістичні фактори, що характеризують жінку як індивідуум і як особистість соціальну.

7. Функціонально-семантична категорія жіночої статі в сучасній німецькій мові може бути розглянута не тільки в лінгвістично-

му, але й в соціологічному аспекті, оскільки значний вплив на продуктивність і значення того чи іншого засобу, а отже, і на структуру мікрополя справляють реальні соціальні процеси у сьогочасній Німеччині і, в першу чергу, феміністичний рух та феміністична мовна політика як один із його проявів.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох глав з висновками по кожній з них, заключної частини, списку основної використаної літератури та списку джерел ілюстративного матеріалу.

У вступі обґрунтовується вибір теми, виділяються об'єкт і предмет дослідження, визначаються актуальність, мета і задачі роботи, розкривається її новизна, теоретична і практична значущість, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У першій главі розглядається проблема понятійних категорій, простежується її розвиток й освітлення в працях вітчизняних та зарубіжних вчених. На підставі їх концепцій обґрунтовується понятійна категорія статі і функціонально-семантична категорія як мовне втілення понятійної. Засоби вираження функціонально-семантичної категорії інтерпретуються як функціонально-семантичне мікрополе жіночої статі, базою для втілення якого є взаємодіючі на семантичній основі елементи різних рівнів мови. Приведено їх перелік. Вирішується питання про спроможність граматичної категорії роду бути ядром функціонально-семантичної категорії статі.

У другій главі розглядається проблема номінації, досліджується лексичний пласт антропонімів жіночої статі з точки зору його внутрішньої будови, що передбачає виділення в ньому груп за структурним принципом /прості, складні, напівсуфік-

сальні, похідні, субстантивати та ін./, класифікацію їх за тематичними сферами, аналіз за словотворчою семантикою і стилістичною конотацією. Описується інвентар конститuentів функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі, визначається їх продуктивність і значущість в системі функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі у зв'язку із процесом фемінізації мови. Структурується мікрополе жіночої статі, визначаються його центр і периферія, встановлюються його зв'язки з іншими полями.

У з а к л ю ч н і й ч а с т и н і узагальнюються основні результати проведеного дослідження і накреслюються шляхи подальшої розробки проблем, які розглядаються.

А п р о б а ц і я р о б о т и. Основні теоретичні положення і висновки, що містяться в дисертації, викладені й обговорені на засіданнях кафедри німецької філології Київського державного лінгвістичного університету, на науково-практичних конференціях молодих учених КДПІМ /1990, 1992 рр./, міжвузівській науково-практичній конференції "Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і викладання іноземних мов" /Київ, 1991 р./, на міжвузівській науково-практичній конференції "Взаємодія одиниць різних рівнів у германських, романських і слов'янських мовах /Київ, 1991 р./, а також на 2-й і 3-й міжнародних наукових конференціях "Мова і культура" в Українському інституті міжнародних відносин Київського університету ім. Т.Шевченка у 1993 і 1994 рр.

О с н о в н и й з м і с т р о б о т и

В сучасну епоху проблема людини стала однією з провідних тем у суспільній думці. Мовознавство в числі інших розділів сучасної науки, які певним чином трактують антропоцентричний аспект об'єктів, що вивчаються, намагається розв'язати співвідношення "людина - мислення - мова - дійсність".

Тема людського фактора в мові передбачає розгляд антропологічно обумовлених властивостей мови, якою є категорія статі.

Мова не тільки вміщує в собі певні логіко-граматичні структури, але й несе на собі якесь передмовне навантаження - поняття, що існують в свідомості і виявляються у самій будові мови. Такі поняття, що утворюють в мові певну систему, дістали назву понятійних категорій /І.І. Мещанінов/. Ці категорії універсальні, тому що можуть бути застосовані до всіх мов. Деякі з них відносять до таких фактів зовнішнього світу, як стать, інші - до розумової діяльності чи до логіки /О. Есперсен/. Таким чином, стать має властивість універсального семантичного компонента /У. Вейнрейх/ і входить до складу універсальних понятійних категорій.

В процесі мовної інтерпретації понятійні категорії перетворюються у мовні семантичні функції, що виступають як граматичні, лексико-граматичні і лексичні значення, зокрема, значення частин мови, граматичних категорій, лексико-граматичних розрядів, тих чи інших типів речень тощо.

Понятійна категорія статі в її мовному втіленні виступає як семантична основа інтеграції й функціональної взаємодії різних засобів її вираження, що утворюють в мові особливого типу єдність - функціонально-семантичну категорію статі. Критерієм виділення категорії, що розглядається, є спільність семантичної функції взаємодіючих мовних елементів /О.В. Бондарко/.

Структура функціонально-семантичної категорії статі може бути витлумачена у вигляді функціонально-семантичного поля статі як системи взаємодіючих і спільно функціонуючих засобів різних рівнів мови, яке, перетинаючись з полями одушевленості /неодушевленості й антропонімічності, входить до угруповання полів з предметним /суб'єктно-об'єктивним/ ядром в системі функціонально-

семантичних полів, представленого в концепції О.В. Бондарка.

Кожне поле утворюється з мікрополів, які мають самостійність в плані змісту і в плані вираження, взаємодіють і в деякій області перетинаються. Функціонально-семантичне поле статі вміщує два мікрополя: чоловічого і жіночого роду, що складають бінарну опозицію, в якій маркірованим протичленом є мікрополе жіночої статі.

Семантичною основою функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі служить понятійна категорія статі, яка знаходить втілення у морфологічній категорії роду, а також у лексико-граматичному розряді антропонімів жіночої статі, що характеризується високим ступенем узагальнення і регулярності, у мовіруючому суфіксі -in, у напівсуфіксах жіночого роду.

Запропонована інтерпретація функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі в сучасній німецькій мові є власне лінгвістичною, а не логічною. Базою для його виділення служать взаємодіючі на семантичній основі елементи різних рівнів системи мови:

- 1/ лексичні парадигми антропонімів жіночої статі;
- 2/ особливий замінювач особових імен жіночої статі - особовий займенник sie ;
- 3/ граматична категорія роду і спеціалізований засіб його вираження - артикль к.р. die ;
- 4/ морфологічні парадигми відмін іменників і прикметників жіночого роду;
- 5/ спеціалізований словотвірний засіб - суфікс -in ;
- 6/ інші засоби словотворення: напівсуфікси -frau, -mädchen, -schwester та ін.;
- 7/ синтаксичні засоби: словосполучення, сталі вирази;
- 8/ стилістичні засоби: метафори, діалектизми, okazіоналізми, евфемізми тощо.

Перелічені засоби є тим конкретно-мовним фундаментом, на якому будується дослідження функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі в сучасній німецькій мові. Проте вивчення функціонально-семантичного поля не обмежується лише описом інвентаря засобів вираження певного кола значень, воно передбачає насамперед структурування даного поля в системі мові, що вимагає, окрім розв'язання дискусійного питання про центр і периферію поля, виявлення ієрархії його компонентів, їх взаємних зв'язків. Важливим /а в нашому випадку й найскладнішим/ є питання про семантичну домінуючу частину поля, визначення його центра, ядра.

В системі мікрополя жіночої статі в німецькій мові рід виконує функцію граматичної категорії, пов'язаної з семантикою статі, але через те що значення належності до статі являє собою значення угруповань лексики в межах одушевленості, а не значення граматичних родів, категорія роду не може вважатися граматичним центром функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі.

В основі вираження значення жіночості в німецькій мові лежить лексичний спосіб. Значення належності до статі являє собою значення угруповань лексики в межах одушевленості: це семантика лексико-граматичного розряду імен осіб жіночої статі. Мікрополе жіночої статі містить в собі основні тематичні групи лексем, в основу групування яких покладено екстралінгвістичні характеристики.

Описуючи номінаційну підсистему мікрополя жіночої статі в сучасній німецькій мові, ми стикаємося з проблемою антропоцентричної номінації, тобто впливу людини на номінаційну систему мови. В кожній мові є розгалужена мікросистема імен осіб - антропонімів, які показують людину в її різнобічних стосунках з іншими людьми, з суспільством, її ставленні до предметів реального світу, до

всіх сфер розумової і практичної діяльності людини, що характеризується з боку її фізичних та психічних властивостей, етичних і моральних норм.

В німецькій мові імена осіб становлять велику і досить чітко окреслену ділянку лексико-семантичної системи, яка має свою внутрішню організацію. Із складу конкретної лексики вона виділяється на підставі загальної ознаки антропонімічності, або "особи", яка є семантичним інваріантом для всіх імен даного класу. В семному складі антропонімів жіночої статі такою спільною, константною, інтегруючою семою є сема "особа жіночої статі", на яку нашаровуються специфічні диференціюючі семи, звужено модифікуючі інваріантне значення. Саме диференціюючі семи визначають внутрішню ієрархічну організацію класу імен осіб жіночої статі. Ці семи характеризують кожне слово окремо і в той же час - усю підсистему.

Аналіз цього великого за обсягом і різномірного за своїм значенням класу слів здійснюється шляхом побудови класифікації за семантичними сферами і відповідно за лексичними мікросхемами, виходячи зі спільності лексичних сем, які складають на одному рівні членування опозицію. При класифікації одна з сем визнається провідною, тобто служить, умовно кажучи, критерієм у разі віднесення назви до того чи іншого лексичного угруповання, члени якого перебувають один з одним у взаєминах функціонально-сміслової співвідносності.

Основними сферами виявлення людини, що складають предметну зону, позначену антропонімами, є такі:

1/ біолого-фізіологічні та антропологічні властивості /стать, вік, національність, фізичні характеристики - зріст, вага, зовнішність тощо/;

2/ соціально-трудова і родинні стосунки людини, тобто набу-

ті характеристики /по взаєминах людини з людиною - родинних, шлюбних та ін., по відношенню до праці, власності, соціальних, політичних та інших інститутів і організацій, за місцем проживання, по спільності діяльності, інтересів тощо/;

3/ сфера психічної діяльності та емотивних оцінок людини /характеристика щодо здатності мислити, виявляти волю, емоції, нахили, прихильність, мораль та ін./.

Кожна зі сфер буття і діяльності людини представлена кількома семантичними темами, які позначені відповідними іменами природжених, набутих або приписуваних суспільством властивостей і оцінок людини.

Ядром усього лексичного шару антропонімів жіночої статі є група так званих "спільних" імен, оскільки об'єднує найдавніші, правічні найменування жінки з широким обсягом значення, найбільшим семним складом і нейтральною конотацією: Frau, Weib, Mädchen, Mutter, Großmutter, Tochter, Schwester, Braut, Ehefrau і т.п. Значення жіночкості в цих прикладах виражається самим лексичним значенням кореня без допомоги суфіксів жіночого роду. Взагалі родові ім'я Frau належить до основного, "ядерного" засобу в мікрополі жіночої статі.

Іншу, набагато численнішу порівняно із спільними іменами осіб, групу складають антропоніми жіночої статі, утворені не, самотійно, а від чоловічих найменувань шляхом мовациї. Наприклад, Lehrer - Lehrerin, König - Königin, Herr - Herrin.

Базисом для мовациї є деривати, що містять у своїй структурі такі словотворчі морфеми:

-er, -ler, -ner	Richter(Richterin), Tischler, Zöllner
-iker	Musiker, Kybernostiker
-e	Geselle, Gehilfe, Sete

-or	Professor, Revisor, Konditor
-(l)ent	Dirigent, Dozent
-ist	Pianist, Florist
-ant	Fabrikant, Laborant
-ar	Referendar, Archivar, Notar
-är	Veterinär, Funktionär
-eur	Ingenieur, Redakteur, Souffleur
-ut	Substitut

Від усіх цих слів за допомогою суфікса -in утворюються жіночі відповідності найменувань професій і змінять чоловічого роду. Зрідка мовірувані найменування можливі від дериватів на

-ler	Bankier, Portier
-nom	Agronom, Gastronom

В сучасній німецькій мові в II теперішньому стані питання мовачі щодо позначення професій належить до центральних соціо-семантичних проблем: за останні 30-40 повоєнних років мовна ситуація, особливо в плані мовачі, кардинально змінилася, і зараз ми є свідками бурхливого розвитку і перебудови мови в руслі феміністичної лінгвістики.

Мовна тенденція позначати жінку за II професією, посадою тощо мовіруваною формою відповідного слова чоловічого роду є наслідком не лише прагнення узгодити рід і стать, але й насамперед намагання показати рівноправне становище жінки в суспільстві, II суспільну роль. Аналізуючи засоби, які є в сучасній німецькій мові для означення осіб чоловічої та жіночої статі, що виконують якісь професійні функції, ми потрапляємо в сферу, де маємо справу не тільки з динамічною синхронією мовних засобів, але й із змінами в соціальній реальності. Зміна ситуації на ринку праці

у п'ятдесяті, шістдесяті, сімдесяті роки, значне функціональне новоструктурування трудової діяльності, коли жінки все ширше оволодівають професіями, властивими раніше тільки чоловікам, ставять питання, наскільки ця ситуація відбилася у мові. Мова зреагувала на суспільні процеси принаймні кількісно утворенням численних назв жіночих професій, особливо на -in: Beamtin, Doktorin, Fernsehansagerin, ProgrammiererIn, Taxifahrerin, Tankwartin, Raumgestalterin, Polizistin, Rektorin, Schulrätin, Ministerin, Präsidentin, Staatsanwältin, Regierungsschefin usw.

Всі мовні одиниці вживаються та інтерпретуються не лише у лінгвістичному контексті, але водночас і в певному соціокультурному середовищі, в ситуативному контексті. Мова як первинний комунікативний засіб індивідуума і групи розвивається та функціонує в біологічному і соціальному контексті, тому зміни у слововжитку поряд із внутрішньомовними причинами визначаються позамовними факторами. В ситуації з мовіруемими найменуваннями, що склалася сьогодні в німецькій мові, маємо справу з лінгвістичним змінням як спеціальною формою соціальної зміни.

Новітня форма фемінізму винесла це питання на перший план і зробила центральним. У руслі феміністичної думки і як наслідок феміністичного руху в середині 70-х років у Західній Німеччині сформувалася нова галузь лінгвістичних досліджень, що одержала назву "feministische Sprachkritik" або "feministische Linguistik".

Феміністична лінгвістика в Німеччині зайнята зараз проблемою змінення мови таким чином, аби жінки стали в ній зримими, не лише домислювалися поряд із чоловіками, але були б чітко названі.

Існують різні моделі того, як це може статися. Досить добре укоренилася модель, за якою вживається подвійна форма, що зветься Splitting . Прикладом можуть бути "Kolleginnen und Kollegen",

"Wiesbadenerinnen und Wiesbadener" (I. Welker-Sturm).

Для того щоб підкреслити жіночий рід, практикуються й інші подвійні форми: " велике І" - скорочена форма для позначення обох статей, а також суфікс -in , взятий у дужки або через навкісну риску. Найменування професій супроводжуються атрибутами " männlich" та " weiblich".

З іншого боку, в німецькій мові існує тенденція, що намітилася у повозні десятиріччя і закріпилася пізніше, позначати представниць тієї чи іншої професії, того чи іншого заняття або звання відповідними іменниками чоловічого роду без мовачії: Minister, Professor, Staatssekretär, Bürgermeister.

Безперечний поворот мови у напрямку рівноправності статей знайшов відображення і в пресі. Наведені нижче приклади з періодичних видань різних років, що виходили німецькою мовою, дають, на наш погляд, уяву про дійсне співвідношення мовіруваних і немовіруваних форм.

I. Мовірувані найменування

- 1) P. V., TV-Kritikerin, über die Talk-Show-Flut...
- 2) Justizministerin H. D. (SPD) sagte am Mittwoch...
- 3) Jetzt hat sie in Europa... zwei, drei Kolleginnen.
- 4) P. S., TV-Moderatorin...

II. Немовірувані найменування

- 1) ... sagt Gesundheitsminister Dr. S.
- 2) Die Schwester Ihres Mannes, Gesundheitsminister K. S.
- 3) ... gaben auch... der Kultusminister Frau S. F. ... ihre Stimmen ab.
- 4) ... ist nach Ansicht von Frau Minister S. wegen technischer Bedenken nicht praktikabel.

III. Мовірувані та немовірувані найменування в одному тексті

- 1) Professor Dr. R. S., Präsidentin des deutschen Bundestages...

- 2) Doktor D.W., Bundesministerin für innerdeutsche Beziehungen...
- 3) Doktor I.F., Staatsministerin im Auswärtigen Amt...
- 4) Unser Bild zeigt Frau Generalkonsul Dr. H.K., die Repräsentantin Österreichs, und die Generalkonsulin der Philippinen C.A.A.

Випадки вживання мовіруваних найменувань, наведені в секторі I, свідчать про дотримання правил мовачії. Проте згадувати про правила у точному значенні цього слова навряд чи можливо, тому що немовірувані найменування з сектора II також, в свою чергу, говорять про соціальну традицію. В цілому ж усі наведені вище типові приклади досить наочно демонструють те, що позначення звань, професій та посад, які займають жінки, вживають як у мовіруваній, так і у відповідній немовіруваній формі.

Якщо враховувати той факт, що жінки після другої світової війни більшою мірою ніж раніше були зайняті у різних галузях трудової діяльності, то можна побачити зв'язок між розподілом суфікса -in і старими й новими жіночими професіями. Тим самим сучасна німецька мова має граматичний індикатор у вигляді суфікса -in, наявність чи відсутність якого може бути свого роду індексом старих і нових жіночих професій. Немовірувані і мовірувані найменування хоча й утворюють суто формальний контраст в якості словотворчої категорії, в лексичній системі як ті, так і інші можуть вживатися для позначення жінок - носіїв професій. Через те узгодження в роді в багатьох випадках не додержується.

Третю за чисельністю і регулярністю групу складають жіночі найменування, утворені за допомогою напівсуфіксів -frau, -fräulein, -mädchen, -mädjel, -weib, -schwester, -tante, -base, -dame, -magd, -mamsell, -liese, -zuse.

Більшість з них застаріло,

тому що вже не відтворює справжнього становища і функцій жінки в сучасному суспільстві, інші поступово виходять з ужитку. Проте імена осіб жіночої статі напівсуфіксального типу належать до основного словникового запасу німецької мови і зафіксовані в усіх сучасних словниках і тезаурусах. У зв'язку з активним процесом фемінізації мови нове життя знайшов напівсуфікс -frau : з його допомогою утворюються численні жіночі найменування, що відтворюють реалії сучасної соціокультурної ситуації в Німеччині - Kauffrau, Geschäftsfrau, Fachfrau, Vertrauensfrau, Kamerafrau, Staatsfrau, Obfrau, Amtfrau, Ombudsfrau, Gewerkschaftsfrau usw.

В четверту групу "нерегулярних найменувань" об'єднані деякі субстантиви і похідні, які не мають опозиції з боку чоловічої статі, а також оказіоналізми, жаргонні найменування, іншомовні слова тощо.

Семантичний аналіз імен осіб жіночої статі дозволяє зробити висновок про системну організацію цього розряду антропонімів, що виявляється в існуванні двох основних категорій ознак, які характеризують осіб жіночої статі:

- а/ ознаки, які характеризують жінку як індивідуум;
- б/ ознаки, які характеризують жінку як соціальну особистість.

Слід зазначити, що чіткий розподіл усього розряду на дві категорії неможливий, тому що у більшості випадків має місце нашарування сем /індивідуум в соціум/. Систематизація німецьких імен осіб жіночої статі за певними тематично об'єднаними групами відтворює певну психологічну і соціологічну реальність, властиву даній культурі, специфічні для неї сфери досвіду, які визначають зв'язки і відносини у даному класі імен осіб.

Оскільки в складі функціонально-семантичного мікрополя жіно-

чої статі виступають різні граматичні і лексико-граматичні засоби /морфологічна категорія, лексико-граматичний розряд, окремі форми, службова частина мови, лексико-синтаксичні конструкції то-що/, саме поняття ядра, центра окреслюється не дуже чітко, воно виявляється "слабким", розмитим, несфокусованим. Тому питання про домінанту функціонально-семантичного мікрополя жіночої статі в німецькій мові можна вважати досить суперечним. З одного боку, чітка семантика особового займенника *sie* в якому зміст функціонально-семантичної категорії статі знаходить найбільш спеціалізований і концентрований вираз, дозволяє розглядати його як центр, що організує решту засобів вираження. Але з іншого боку, займенник *sie* належить до іменників, що означають живі істоти, тоді як *-in* однозначно передає семантику жіночої статі. Внаслідок регулярності та продуктивності, а також "потенційних можливостей" даного способу в утворенні безлічі жіночих найменувань /що широко застосовується в феміністичній мовній практиці і на сьогоднішній день стало фактом сучасного стану мови в Німеччині/ суфікс *-in* має всі підстави бути центром мікрополя жіночої статі. Лексичні парадигми жіночих антропонімів /внаслідок відкритого характеру в кількісному відношенні, різноманітності значень і нечіткості меж/ не можна вважати ядром поля, але родове ім'я *Frau* без сумніву, належить до "ядерних" засобів вираження значення жіночої статі. Загалом варто відзначити, що екстралінгвістичні фактори, такі, скажімо, як феміністична мовна політика та феміністична критика мови, обумовлені, в свою чергу, реальними змінами в суспільстві, найсерйознішим чином вплинули на сучасну мовну ситуацію в Німеччині, що відбилася у "нестабільності", рухомості, перегрупованні мікрополя жіночої статі. Тому можна говорити про те, що це поле є слабоцентрованим: його центром може бути кожен із згаданих кон-

ституентів, хоча все ж більшість переваг має суфікс -in як за-
сіб найбільш спеціалізованого для вираження значення жіночості,
що дуже близько його передає і систематично вживається.

Навколо центра групуються, утворюючи ядро, антропоніми з най-
ширшим обсягом значення. Такими "ядерними" словами в мікрополі жі-
ночої статі є Frau, Mädchen, Mutter, Tochter, Schwester тощо.
До центра поля прилягають й антропоніми з напівсуфіксом -frau.
На межі поля знаходиться група дієслів, прикметників і словосполу-
чень внаслідок їх нечисленності та рідкого вживання через "закри-
тість" списку денотатів. Решту тематичних груп лексем займають
проміжні зони з різним ступенем віддаленості від центра.

Результати дослідження доповнюють існуючі відомості про при-
роду функціонально-семантичних полів. Подальшим кроком у функціо-
нально-семантичному описі понятійних категорій є структурування
мікрополя чоловічої статі в системі конкретної мови.

Соціологічний аспект в аналізі функціонально-семантичної ка-
тегорії статі і засобів її вираження накреслює перспективу подаль-
шого дослідження взаємозв'язку біології, мови і культури, а також
лінгвістичної динаміки в синхронії як спеціальної форми соціаль-
ної зміни.

Основні положення дисертації
відображено у таких публікаціях:

1. До проблеми понятійних категорій (мікрополе жіночої статі
в сучасній німецькій мові) // Взаємодія одиниць різних рівнів
германських, романських та слов'янських мов. - Київ: КДПІМ,
1991. - С. 123-126.

2. К вопросу антропоцентрической номинации // Язык и культу-
ра. 2-я международ. конф.: Тез. докл. - Киев, 1993. - С. 33-34.

3. К вопросу о семантике пола и содержании грамматической категории рода // Язык и культура. 3-я международ. конф.: Тез. докл. - Киев, 1994. - С. 134-136.

Ластовкина О.Э. Функционально-семантическая категория пола в лингвистическом и социологическом аспектах /на материале микрополя женского пола в современном немецком языке/. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04. - германские языки. Киевский государственный лингвистический университет, Киев, 1995 г. В диссертации исследуется функционально-семантическая категория пола как языковое воплощение понятийной категории. Структура функционально-семантической категории пола интерпретируется в виде функционально-семантического поля пола как системы взаимодействующих средств разных уровней языка. Конкретному рассмотрению подвергается микрополе женского пола как семантический участок функционально-семантического поля пола и маркированный противочлен бинарной оппозиции: мужское микрополе - женское микрополе. Структурирование данного поля в системе языка, описание его компонентов, т.е. языковых средств, передающих идею женского пола в современном немецком языке, осуществляется с позиций антропоцентрической и феминистической лингвистик.

Ключевые слова - женский пол, понятийная категория, функционально-семантическая категория, функционально-семантическое поле, феминистическая языковая политика, немецкий язык.

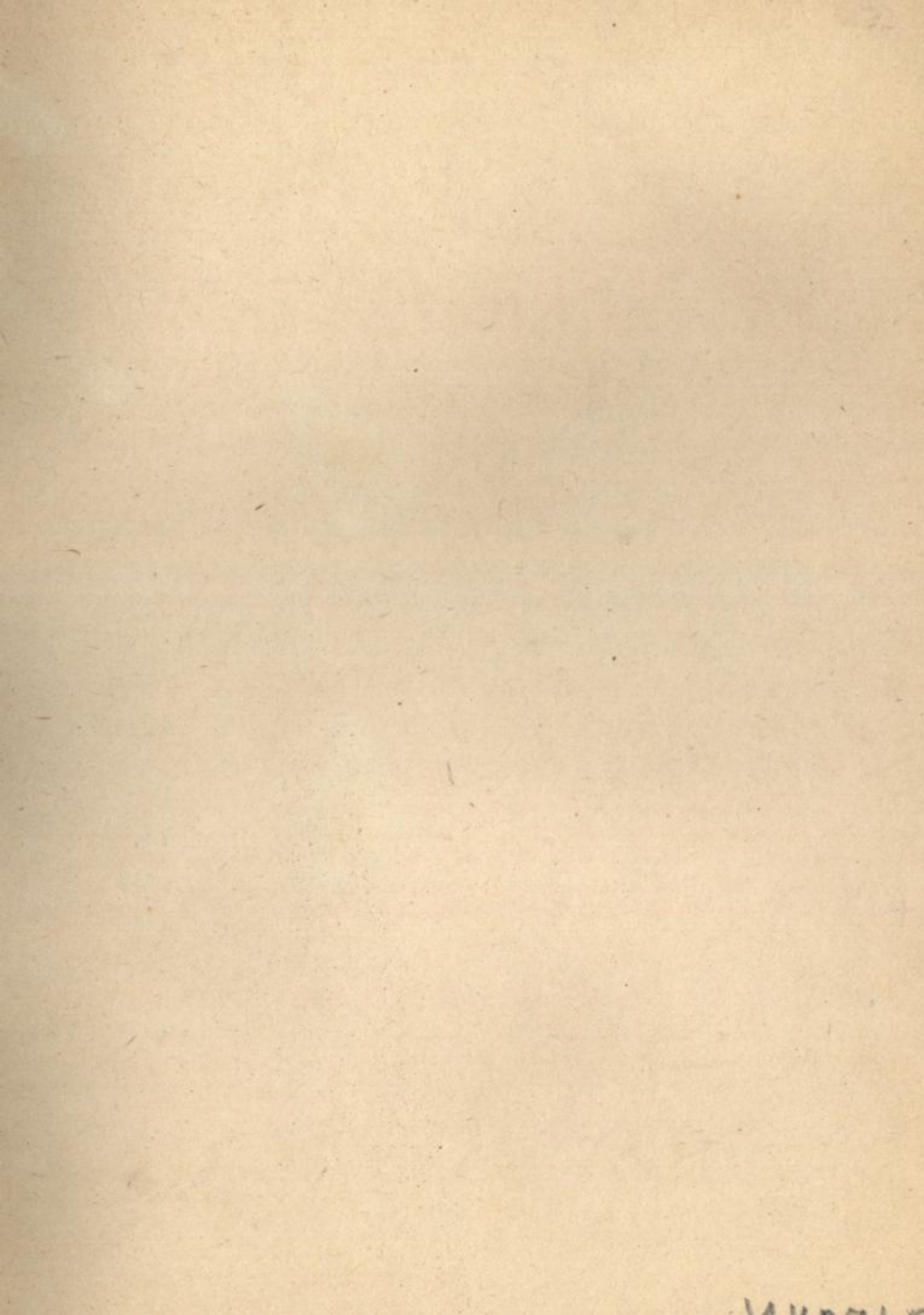
O. E. Lastovkina. The Functional Semantic Category of Sex in Linguistic and Sociological Aspects (the female sex microfield in Modern German). The dissertation completes the Candidate degree in philology. Speciality 10.02.04.- Germanic Languages. Kyiv State Linguistic University, 1995.

The study examines the functional semantic category of sex as a linguistic representation of a conceptual category. Structurally, the functional semantic category of sex is interpreted as a functional semantic field of sex - a system composed of intersecting multi-level language means. The analysis focuses on the female sex microfield which forms a sector within the field, and is the marked member of the opposition : male microfield - female microfield. The aspects emphasized in structuring the field within the language system and in describing its components, i.e. female sex-charged units in Modern German, are related to the anthropocentric and the feminist trends in linguistics.

The key words : female sex, conceptual category, functional semantic category, functional semantic field, feminist language policy, German.

7B 32.32
AV 32.329